

"SNARPES-BROKA"

- en bortgjemt
kulturskatt !

En historie om vevd ull - undertøy

Mona Rognan Aarø, 2003

INNHold:

<u>INNLEDNING</u>	3
<u>UNDERTØYETS HISTORIE</u>	4
<u>OVERSIKT VEVD DAMEUNDERTØY</u>	5
<u>OVERSIKT VEVD HERREUNDERTØY</u>	6
<u>ULL</u>	7
<u>HELULLSTOFF OG HALVULLSTOFF</u>	7
<u>SPINNERETNING</u>	8
<u>Heimeindustri</u>	9
<u>Anna Grostøl's samlinger om spinning og veving</u>	10
<u>Fabrikkindustri</u>	11
<u>BINDINGER</u>	13
<u>Toskaftbinding</u>	13
<u>Treskaftet kypertbinding</u>	14
<u>Fireskaftet kypertbinding</u>	14
<u>Anna Grostøl's samlinger om bindinger</u>	14
<u>TRÅDTETTHET</u>	15
<u>VALKING/STAMPING</u>	15
<u>Anna Grostøl's samlinger om stamping/valking</u>	17
<u>SNITT</u>	18
<u>Kvinneundertøy</u>	18
<u>Herreundertøy</u>	21
<u>SØMTEKNIKKER</u>	24
<u>KONKLUSJON</u>	25
<u>KILDEHENVISNINGER</u>	26
<u>STOFFPRØVER AV HELULLSTOFF</u>	27
<u>STOFFPRØVE AV HALVULLSTOFF</u>	28
<u>STOFFPRØVE AV BOMULLSLERRET</u>	29

INNLEDNING

Vi hadde rigget oss til i den nedlagte skolestua som nå fungerer som tekstilverksted i Tømmervika, på Hitra. Bilen var parkert oppå veien og vi hadde fulgt den gamle velbrukte stien nedover til det trekkfulle, men sjarmerende huset. Vi gikk bokstavlig talt bakover i tid. For hvert skritt vi la mellom oss og bilen, som representerte vår moderne teknologiske verden, nærmet vi oss den gamle skolestua som for meg symboliserer svunne tiders respekt for og kunnskap om tradisjoner overført gjennom generasjoner.

Det var oss to, den gamle kvinnelige informanten på 80 år og meg, og en liten haug med gamle, gulnede og slitte ull underklær. Vi skulle tilbake til disse plaggene glansdager, og jeg var spent på hva som kunne komme frem. Var dette noe som var kjent for informanten? Hadde hun sett stoff og snitt som dette før? Hadde de hatt slikt hjemme hos henne? Hadde hun kanskje gått i underklær som dette selv? Visste hun noe om hvordan plaggene ble laget? Hadde hun vært med på å karde, spinne, veve eller sy ullundertøy selv? Det var mange spørsmål som svirret i hodet og jeg gledet meg til å ta fatt.

Med et beklemt smil og en fnisende latter som jeg absolutt ikke hadde forventet meg av en 80-år gammel dame, holdt hun med rødmende kinn opp et gulnet plagg og hikstrert: ”Sjå på det her, det e jo ei snar-pess-brok! Sånn brukt ho bæstemor, men vi ungan syntes det var fryktelig gammeldags. Dæm e jo åpen i skrittet så da kan en bare still sæ opp å skræv å pess uten å ta ho tå. Det e snart gjort å pess ja....”

Opptakten til dette møtet i skolestua var stipendiatet i tradisjonelt tekstilarbeid jeg hadde fått av Norsk Handverksutvikling på De Sandvigske Samlinger, Maihaugen. Fra før hadde jeg i mange år vært med i arbeidet med å produsere båtryer og tre store ullseil på Tømmervik Tekstilverksted på Hitra. Etter utallige meter med spinning av sterk og hard dekkhårsrenning til det grove ullseilstoffet, hadde jeg nå ulidelig lyst til å ta fatt på noe helt annet. Undertøy ville være den rake motsetningen til de store grove tingene jeg hadde laget før. I mine øyne fortonet dette seg som lite, mjukt og godt og dermed fristende å gå i gang med.

En annen grunn til at jeg syntes dette var et interessant område var at det er lite å finne om dette emnet, selv om det er en veldig viktig bit av hverdagshistorien vår. Hvordan hadde det stått til i kyst-norge med fiskerne våre hvis de ikke hadde hatt ull til å skjerme og varme seg mot vind og kulde opp gjennom tidene? Og la oss for all del ikke glemme håndverkskunnskapen bak det å skape disse varmende tekstilene av ull. Viten og erfaring overført fra mor til datter gjennom generasjoner. Kunnskap som i dag dessverre holder på å gå helt i glemmeboken.

*Å spinne garn av ull var vanlig og nødvendig kunnskap for 100 år siden.
(foto: Eva M. Johansen)*

UNDERTØYETS HISTORIE

Gjennom tidene har undertøy hatt mange forskjellige funksjoner. Den første av disse var beskyttelse. Det beskyttet kroppen mot kulde og ga samtidig eieren en viss grad av anstendighet. Undertøy har også har vært brukt til å vise klasseforskjell. Eksklusive frynser og dyre kniplinger skilte tydelig en rik lady fra en vanlig kroppsarbeider som kun hadde et enkelt og praktisk plagg. Det er disse enkle og praktiske plaggene jeg har konsentrert meg om på min jakt etter ull undertøy.

Før underbuksenes tid brukte både kvinner og menn serker; som er lange vide skjorter under klærne. Hos kvinnene ble serken hengende fritt under skjørtet, mens mennene brettet ”flippene” over hverandre, en forfra og en bakfra (som en bleie) før de dro på seg vadmelsbroka. Kvinneserkene ble så avløst av liv og underskjørt, og først på 1850-tallet begynte underbukser å bli vanlig. Eilert Sundt forteller at den gamle tauskonen som begynte å bruke underbukser straks fikk navnet ”Brok-Kari”, og da en mann senere fulgte hennes eksempel fikk han også brok- som forstavelse (Om renligheds-stellet i Norge 1869). Vi skjønner med dette at det å iføre seg underbukser virkelig var ”sterk kost” siden det altså resulterte i å få egne kallenavn. I begynnelsen forsøkte kvinnene å holde det skjult at de brukte underbukser, men etter hvert som det ble vanlig havnet også disse på snoren til tørk etter vask.

Første stopp på oppgaven min med å kopiere ull undertøy var naturligvis å finne bevarte plagg å se etter. Jeg var på besøk på Fiskerimuseet på Hjertøya hvor jeg fant herreundertøy i halvull (bomull renning og ull innslag), og hos en privat samler på Lensmannsgården i Isfjorden kom jeg over et gammelt kvinneundertøy sett i helull (ull både i renning og innslag). Jeg syntes dette var et litt tynt grunnlag å basere kopieringen på og ønsket derfor en bedre oversikt over hva som var å finne rundt om på museene. Jeg begynte å ringe rundt til forskjellige museer med friskt mot, men ble etter hvert ganske skuffet. Det var, sett i forhold til mine forventninger, minimalt med undertøy å finne. Disse hverdagsplaggene hadde dessverre tapt i bevarings kampen mot mer populære stas og festplagg.

Underklær har vært et følsomt, veldig personlig og nærmest tabubelagt område i tekstilhistorien vår. Mange er flinke til å levere fra seg stasplagg og finere ting, mens en har foretrukket å la fillete, gule og omsydde underbukser gå på bålet fremfor å gi dette til museale samlinger.

En annen grunn til at det er så lite undertøy å finne er nok også at det ble brukt til det bokstavelig talt ikke var noe mer igjen. De ble med flid stoppet, lappet og omsydd. Og når alt håp på den fronten var ute, gikk plagget videre til fillehaugen. Da ble det benyttet til matter, putefyll osv.

Filler av helull ble også gjerne revet opp og kardet om igjen for så å spinnes. Ull var en knapphetsfaktor, den skulle rekke til mye og måtte brukes til siste rest. På Jærmuseet har jeg selv funnet eksempel på at underbukser er så mye lappet at det er vanskelig å si hva som var det egentlige utgangspunktet.

Summen av disse faktorene er nok dessverre årsaken til at det undertøyet som finnes i museene, i altfor stor grad representerer finundertøyet og dermed gir et skjevt bilde av virkeligheten.

Jeg har snakket med de fleste museer i Sør- og Nord-Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark, samt Kystmuseet i Øygarden. Jeg har også vært og sett på undertøysamlingen på Jærmuseet, og her er en oversikt over hva jeg har funnet av ullundertøy:

VEVD DAMEUNDERTØY											
Helull						Halvull					
Liv	Skjørt	Trøye	Bukse	Museum	Anmerk	Liv	Skjørt	Trøye	Bukse	Museum	Anmerk
			2	Tromsø	???		1			Sømna B.t.	
		1		Velfjord B.m	???	1			2	Hærøy B.sam	
			1	Rana	???			1 kypert	1 kypert	Vefsn	Egen reg
	1			Fauske		1	Mange		4 kypert	Vefsn	
	1			Meløy	Hel/halv?				1	Steigen B.tun	
1	1			NordlandsM		1			1 klaff	Husm.pl.Kjelvik	
	1			Røyrvik			1		1	Fauske	
	2			Røyrvik	Hel/halv?	1			1 kypert	Røyrvik B.tun	
5	1			Selbu B.t		1				Levanger	
2				Stjørdal M.		5				Stjørdal M.	
	2			Bjugn B.t.		1				Uthaugsgården	
	2			Sverresborg							
1			1 lerret	Lensmannsg	Egen reg.						
			2 kypert	Jærmuseet	Egen reg.						

Egen reg. = Egne registreringer

??? = Jeg er usikker på om det som står i registreringskortene er tilfelle.

Hel/halv = Det går ikke klart frem av registreringskortene om det er helull eller halvull.

VEVD HERREUNDERTØY							
Helull				Halvull			
Trøye	Bukse	Museum	Anmerk	Trøye	Bukse	Museum	Anmerk
	1 lerretsb.	Burøysund				1 Sør Senja B.M	
		2 Tromsø	Hel/Halv?		1	4 Midt-Troms Reg.	
1 påstr.arm		Velfjord B.m				1 Kvænanger	
		1 Grane B.t	Hel/Halv?	1 + 1 lang		Hærøy B.sam	
		3 Rana.	???	2 lerret	1 lerret	Rana	Egen reg
1 rød	2 eier f.1854	Øksnes B.m			7 kypert	Vefsn	
2 nattserk	1 m/sele	Fauske			1	Lofotmuseet	
	1 kypert	Flå B.sam	Egen reg.		1	Husm.pl.Kjelvik	
	1	1 Karmsund F.	Sikker		1	Meløy Bygdetun	Herre/D?
2 kypert	6 kypert	Jærmuseet.	Egen reg.	1 sid	2	Nordlandsmuseet	
					1 kypert	Namdals M.	Egen reg.
					1 fiskeb	Namdals M	Egen reg.
					1 kypert	Skjerstad (A.Rid)	Egen reg.
					1	Namskogan	
				Flere		Levanger	
					1 kypert	Sørli - N.Trønd	
					Flere	Bjerkheim- N.Trønd	
					1 kypert	Selbu B.m	
				1 sid	2 kypert	Bjugn B.tun	
					1	Skaugen – S.Trønd	
				1 fra 1890	2	Uthaug gård	Sett på
				2 lerret	2 kypert	Romsdals museet	Egen reg.
					2 lerret	Sunnfjord Museum	
					1 lerret	Jølster M.	

Egen reg. = Egne registreringer

??? = Jeg er usikker på om det som står i registreringskortene er tilfelle.

Hel/halv = Det går ikke klart frem av registreringskortene om det er helull eller halvull.

Herre/D = Det går ikke klart frem av registreringskortene om det er herre eller dameundertøy.

Oversikten er basert på registreringsskjemaer og samtaler. Jeg har erfart at det er ikke bestandig at opplysningene i skjemaene stemmer overens med virkeligheten. Som oftest gjelder dette halvullsplagg som er registrert som helull. Men jeg har også kommet over graverende eksempler på plagg som har vært registrert som vevd, som faktisk har vært strikket. Jeg har derfor tillatt meg å sette noen spørsmålstejn ved opplysningene. Dette som et resultat av andre dokumenterte feilaktig registreringer ved museet.

ULL

*Lammeull fra Dalasau.
(foto: Mona Rognan Aarø)*

Ull er en fascinerende fiber. Den er den eneste tekstilfiberen som har vært brukt direkte mot huden i 2,5 millioner år. Den er skapt av hud for å fungere sammen med hud. Ullens keratinproteiner kan ta opp 35 % fuktighet uten å bli våt, og har den største opptagelse evnen av alle materialer. (Nærmest er bomull og lin på 17 – 18 %, nylon 8 % og polyester og akryl på bare 2 %). Når ullfiberen tar opp fukt så frigjør den varme på en kjemisk måte, som når en slår vann på kaustiksoda. Den ”lager” varme.

En annen viktig egenskap hos ull er at den ikke tar opp skitt og dårlig lukt så lett. Flytende vann kan ikke trenge igjennom ullfiberens fete, ytterste celledag utenom som enskillede molekyler.

Flytende vann kan ikke trenge igjennom ullfiberens fete, ytterste celledag utenom som en skilte molekyler. Fukten som er i ullfiberen er i prinsippet desilert vann, selv om den begynte som svette eller urin. Lukter og skitt har som regel for store molekyler til å passere det ytre laget så de blir igjen på utsiden av fiberen. Ved lufting skjer ett stadig utbytte av vannmolekyler (i og med opptak av luftfuktighet). På veien ut gjennom fiberen lufter de vekk urenheterne og ullen blir frisk og luktfri igjen.

Det er vanskelig å si hvilken ullsort et ferdig plagg er laget av uten grundige analyser, og om mulig enda verre i gamle og brukte plagg som jeg har sett på i dette arbeidet. Det eneste som har skilt seg spesielt ut var en gammel underbukse på Jærmuseet (G1992.3418) som hadde et særdeles flott og glansfullt renningsgarn. I det tilfellet mener jeg bestemt at renningen er spunnet av dekkhår fra enten Spelsau eller Utgangersau. Utover dette har jeg ikke konsentrert meg noe spesielt om hvilken ullsort som er benyttet da jeg har sett på dette som en uråd oppgave for meg. Jeg går ut fra at en hele tiden har benyttet den ulla som har vært tilgjengelig, altså ull fra egne dyr som en hadde på gården, og det har naturligvis variert fra sted til sted.

Helullstoff og halvullstoff

På 1800-tallet blomstret bomullsindustrien opp og gjorde dermed bomullsproduktene billigere, og dermed tilgjengelige også for fattigere folk. Tilgangen på bomull har hatt mye å si for hjemmevevinga. Tynt bomullsgarn ble en vanlig vare på krambuene. Det en-tråede garnet ble ofte satt inn med forskjellige smøringer for å bli sterkere. I kystbygdene kokte en ”sø” av fiskehoder, og i kornbygdene lagde en rugmelsklister. Bomullsrenningen gjorde at en kunne spare på både ulla og arbeidet med å spinne, og dermed veve halvullstøy med ull som innslag. Dette stoffet ble brukt til formål hvor det ikke var så nødvendig med helull. Helulltøyet var regnet som mer kostbart. (Åsa Elstad, Moteløver og heimføringar).

I Anna Grostøl's samlinger leser vi om fisker- og bondekvinnen Rebekka Ingebretsen født i 1884 fra Bjarkøy i Troms, som forteller: "Det var halv-ull til kvinnfolk! Vi måtte ha ulla til mennan." En annen kvinne født rundt 1860 fra Trondenes i Troms sier: "Vadmål, det var til mannfolkan. Renningen var av ull da."

Medisinal beretninger fra distriktsleger i nordland og troms først på 1870- tallet konstaterer at vadsmål og uldne underklæder ble mer alminnelig brukt av mannfolka, mens kvinnene og ungene var usselt forsynede. Kvinnene brukte nesten aldri ullundertøy, bare et skjørt og en dårlig kjole (Åsa Elstad, moteløver og himføringar). Denne prioriteringen kom selvsagt av at mennene rodde fiske og drev skogen. I ullklær frys en ikke så lett selv om en blir våt av svette eller sjøskvett, så det er neppe en overdrivelse å si at ullskjorta berget liv.

Ser vi på oversikten over registreringene fra museene og det undertøyet jeg har sett på er det en klar overvekt av halvull undertøy. Dette er nok et resultat av flere faktorer. Først og fremst er bomullsrenningen av nyere dato og dermed bedre bevart enn stoff med ull i både renning og innslag, dernest har vi dette med oppkarding og gjenbruk som jeg har vært inne på før, ullplaggene ble utnyttet til det ikke var noe igjen. Sist men ikke minst har nok besparelsen av tid og arbeid, overvunnet kvalitetshensynet og en brukte helull bare der det var absolutt nødvendig.

SPINNERETNING

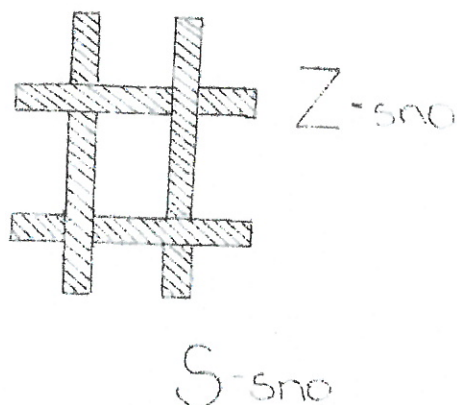
Garn tilvirkes ved at et spinneemne – spines (snoes) i den ene eller andre retning, enten mot høyre eller mot venstre. Den spunnede tråd er enkel. I dag benevnes den enten S-spunnet eller Z-spunnet. Årsaken ligger i at de diagonale linjene i trådens overflate gjennom spinningen sammenfaller med midtlinjen i bokstaven S eller Z. Prinsippet er vist i figuren under.

*Spinneretningen betegnes med de internasjonale betegnelsene S og Z.
(figur fra Lise Warburg's Spindebog)*

Ønsker vi et garn som er sterkere enn enkeltråden kan vi sno to eller flere tråder sammen. Dette kalles tvinning. Tvinningen foregår i motsatt retning av spinningen. Dette opphever noe av den sterke snurren, så garnet faller til ro og dermed blir det både sterkere og mjukere enn entrådet garn. Tvinningen benevnes også Z-tvinning og S-tvinning.

Valg av spinneretning i de ulike trådretninger på et tekstil har avgjørende betydning for det ferdige resultatet. Ofte brukes forskjellig spunnet garn i de ulike trådretninger. Det gir ensrettet snoing i det ferdige produktet, stoffet. Prinsippet er vist i figuren under.

*Forskjellig spunnet garn i renning og innslag gir ensrettet snoing i det ferdige stoffet.
(figur fra Margrethe Hald's Olddanske Tekstiler)*

Heimeindustri

Her spinner jeg innslag til kvinneundertøyet i halvull. (foto: Eva M. Johansen)

I samtaler med eldre informanter angående spinneretning på renning kontra innslag har jeg uten unntak fått samme svar: "Når en spinner til renning skal hjulet alltid gå fra snella (Z), når en skal spinne til innslag skal hjulet gå andre veien, altså mot snella (S). Jeg spurte Amy Lightfoot om hva hennes erfaring var. Hun har opp gjennom årene intervjuet mange, mange gamle informanter og har derfor et mye større grunnlag enn meg til å mene noe om dette. Her fikk jeg også likelydende svar, hun kunne ikke huske en eneste en som avvek fra denne regelen.

Hva ligger bak de ulike spinnekombinasjonene? Er det estetiske eller funksjonelle valg eller begge deler? Hvis en spør informanter om dette er det vanskelig å få noe avklarende svar. Det var slik de hadde lært det skulle være, og da fortsatte de å praktisere det. Men det virker som om de mener at garnet blir sterkest når det spinnest Z (det er dette de har lært hjemme), og at det da har vært naturlig å velge denne spinneretningen til renningen.

Jeg har gått igjennom Anna Grostøl's Samlinger om spinning og veving, og hva hun har notert seg angående spinneretningen sett i forhold til veving.

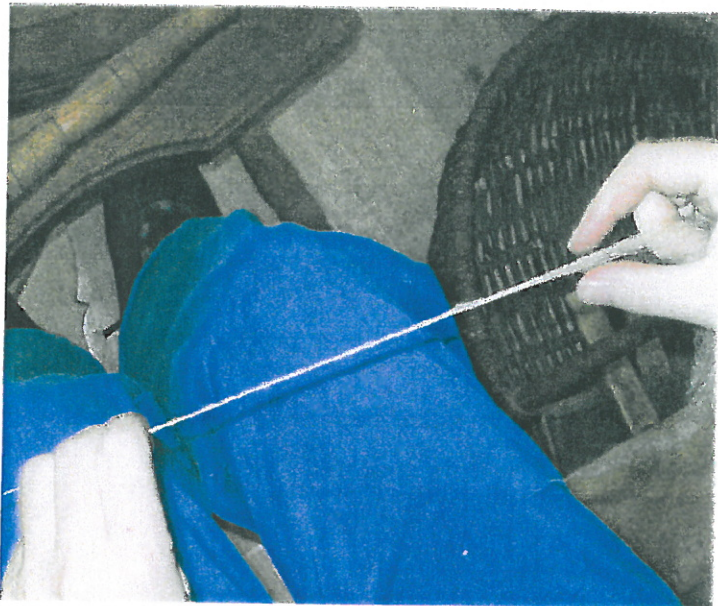
Agder

- Ei født i Tuddal, spann tråden på veft begge veier til fint tøy, dette gjorde tøyet finere enn ellers. Men til vanlig tøy spant en renning og innslag hver sin vei.
- Født 1838 på Nes; varp fra snella (Z) og veft til snella (S), veptevadsmål hun hadde aldri hørt om. Hun forteller at de også eimdøyde spinnerivarp.
- Grungedal: Garnet spunnet hver sin vei til renning og islett. Men der i bygda ville gamlelennsmannskjerringa på Dalen ha på spunnet på varp.(Z/Z) Vende-vadmål blir mye flatere.
- Født 1868 på Gjøvdal. De hadde begge sorter vadsmål, både det vanlige med varp og veft tvinnet hver sin vei, og noe med veftvinn begge veier så det skulle bli finere.
- Født 1829. Valle; Snu snella hver sin vei til varp og veft.
- Født 1873. Valle; alle spinner fortsatt innslaget selv.
- Født 1875. Bjelland; vevde veptevadsmål og "den andre". Veptevadsmålet var til trøye. Trodde aldri at noen ville begynne å spinne av rokkehodet igjen.
- Født 1865. Eiken; aldri hørte eller så hun at mannfolk brukte veptevadsmål til noe.
- Født 1852. Eiken; når de skulle ha en riktig fin brudestakk, skulle det være veptevadsmål. Da ble det spunnet på veft begge veier.
- Lista. Rokken gikk hver sin vei til renning og islett..
- Født 1856. Lunde. En kunne ha renning til innslag, men da blir det kvast og hardere. Aldri hadde de veptevadsmål.
- Født 1863. Gjøvdal; Vadsmål med varp og veft spunnet hver sin vei. Og noe som var spunnet på veft begge veier. Dette for at det skulle bli finere.
- Født 1852. Eiken; Varpen spinner en i fra snella, veften til. Ble det for lite veft hendte det at en slo inn varp, men det ble stygt.
- Fjotland; veptevadsmål hadde de aldri hørt om.
- Født 1855. Hægebodstad; aldri hørt om veptevadsmål. Til vadsmål skulle varp den ene veien og veft den andre.
- Født 1868. Hægebodstad. Til vadsmål har hun spunnet til varp begge veiene.
- Født 1855. Konsmo. Den gode gamle varpe-vadmål.
- Født 1861. Kvås. Hun vet ikke at det har vært benyttet ullrenning i hennes tid. Men det ble brukt ull til under klær før, vevd ull. Hun vet aldri at hun så strikket underklær. Men det var vadsmål, ull begge veier.
- Født 1875. Øyslebø; bestemor spann bryllupskjorte til bestefar. Renningen var og spunnet på veft, men med mer tvinn enn på innslaget.
- Født 1853. Rørosbygdene; alltid spann de islett en vei og renningen den andre.

Troms

- Født 1866. Bjarkøy, Troms. Oppstaen (renningen) med rokkehjulet fra snella. Ibærlund (innslag) med rokkehjulet mot snella. Aldri har en samme vend på varp og veft til vadsmål.

Et kort sammendrag av dette viser at vi ikke kan si noe absolutt. Inntrykket mitt er allikevel at det mest vanlige har vært å spinne renning og innslag hver sin vei. Når det gjelder det spesielle veptevadmålet stiller dette seg naturligvis annerledes, og det fremheves også hos alle informantene at dette stoffet er spesielt. Dette stoffet skulle være mye finere og er til og med nevnt i forbindelse med brudeantrekk. Unntakene er faktisk de som har brukt varpsno på både varp og veft, hos noen får vi inntrykk av at dette kun har vært når en har gått tom for innslag og helhetsinntrykket er at dette blir et mye hardere stoff.

Det kan ofte være vanskelig å skille hjemmespunnet garn fra maskinspunnet garn. Med første blick er det fort gjort å tenke seg at dette er så tynt, fint og jevnt at det må være maskinspunnet, men der kan en altså lett bli lurt. Spinnereskene var veldig profesjonelle og kunne lage det flotteste tynne og jevne garn. Inni meg har derfor teorien om at spinneretningen kunne være med på å forenkle avgjørelsen om hvordan garnet er laget, selv om en her som ellers i livet må ta høyde for at det er ingen regel uten unntak.

Spinning av innslag. (foto: Eva M. Johansen)

Fabrikkindustri

Industrien har i dag en standard på Z-sno (venstre). Jeg har snakket med flere av "tungvektene" innen spinning i Norge, men ingen har kunnet fortelle meg når denne standarden egentlig ble innført.

Per Holfeldt-Lund : Lett å snu selfaktorspinneren til både S og Z. Han mener at industrien hele tiden har tilpasset seg etter hva folk vil ha, og derfor har kunnet spunnet S-innslag. (Spørsmålet blir da om hvor lenge kunnskapen om nødvendigheten av Z/S oppsett har vært holdt i hevd.)

Odd Lima, spinnemester på Ålgård Fabrikker: De hadde hatt standart Z-sno så vidt han husket, men det hadde forekommet at noen kunder ville ha noe annet, og da fikk de det.

Gunnar Myhre, Hillesvåg: Han hadde holdt på fra 1940, og så lenge han visste om hadde det alltid vært brukt Z-sno.

Gunnar Holmen: Vanskelig å snu selfaktorspinneren, mye lettere med ringspinnemaskin. Det hadde alltid vært standard Z-sno i hans tid, men enkelte kunder hadde av og til forlang S-sno.

Annemor Sundbø: Mente at det var noen spinnerier som hadde praktisert S-sno. Her nevnte hun spinneri på Voss og i Bø i Telemark. Det har vært en hel haug med små spinnerier rundt om, og det er vanskelig å si hva disse har laget. Grunnen til at det var blitt Z-sno trodde hun var at det hadde vært renning det først hadde vært størst etterspørsel etter.

Mange kjøpte renning, og spann innslaget selv (Anna Grostøl's samlinger). Jeg tror at det kan være flere årsaker til dette. Først og fremst så er det mye mindre arbeidskrevende å spinne innslag kontra renning. Innslaget skal ha mye mindre tvinn, og en trenger mindre av innslag enn renning. Jeg kan også tenke meg at det var økonomiske grunner til at en valgte å spinne innslaget selv. Det ble dyrt å kjøpe både renning og innslag, og en kjøpte da det garnet som var mest krevende å lage selv.

Men den viktigste grunnen til at en fortsatte å spinne innslaget selv tror jeg var at fabrikkene laget Z-garn som standard, og skulle en ha S-garn til innslag måtte en altså lage dette selv. Etter hvert ble tradisjonen og nødvendigheten av å ha forskjellig spinneretning i renning og innslag fortrenget av tiden og arbeidet de sparte med å kjøpe ferdig garn fra fabrikkene.

Svanedal Ullvarefabrik, Oltedal har sitt arkiv bevart hos Jærmuseet på Nærbø. Fabrikken hadde både spinneri og veveri, og den drev med leiearbeid. Dvs at folk kunne levere inn ull og få garn eller stoff tilbake. I arkivet deres fant jeg en prisliste fra 1926 som tilbyr Undertøivadmél og Undertøi med bomullsrenning. Prøveboken til fabrikkene er også inntakt, og en regner med at prøvene godt kan være noen år eldre enn prislisten.

Det store spørsmålet var hva disse prøvene ville vise...

Hadde industrien tatt tradisjonshensyn og gjort seg umaken med å produsert Z- og S-snodd garn, eller kjørte de standard Z-sno uavhengig av om garnet var til renning eller innslag?

Spenningen var derfor stor da referansegruppen min samlet seg rundt kjøkkenbordet her hjemme på Hitra for å studere prøvene under lupen. Anna Nørgaard fikk oppdraget med å analysere, og kom frem til følgende resultat:

Samtlige av de syv undertøivadmélprøvene, fem 2-skaft og to 4-skaft hadde Z-sno i både renning og innslag, og alle tre undertøi med bomullsrenningprøvene, en 2-skaft og to 4-skaft hadde Z-snodd innslag!!!!

Fabrikkene hadde altså standard Z-sno på garnet den spant!

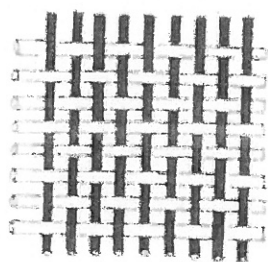
Denne undersøkelsen underbygger min teori om at industrien ikke tok hensyn til tradisjonen, men hadde lagt seg på en standard for å forenkle produksjonen. Svanedal Ullvarefabrikk kan naturligvis være et unntaket, men jeg tror ikke det er så sannsynlig. Industrien har helt siden oppstarten vært opptatt av at produksjon skal være lagt opp mest mulig hensiktsmessig både funksjonelt og økonomisk. Det sier seg selv at det da vil lønne seg å holde seg til en standard.

Basert på denne undersøkelsen føler jeg meg tryggere når jeg antar at plagg fra 1800 og 1900 tallet med jevnt og fint Z-snodd garn i både renning og innslag er maskinspunnet. Jeg har vanskelig for å tro at en spinnerske som er "oppdradd" i tradisjon med Z-sno til renning og S-sno til innslag plutselig skal begynne å gjøre om på dette og spinne Z-sno til innslag. Til det har vi opp gjennom tiden heldigvis vært for ydmyk ovenfor den kunnskapen som den eldre generasjon har overlevert oss.

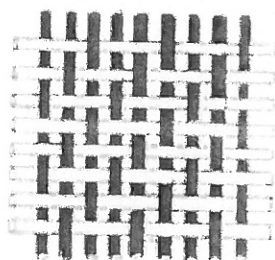
BINDINGER

Systemet eller måten de to trådsystemer, renning og innslag, blir flettet sammen på, kalles en binding (teknikk). Bindingen forteller oss blant annet noe om tekstilens mønster og struktur (oppbygging). Helt avgjørende er hvordan renningen er hovlet (hvordan veven er tredd), dvs hvilke renningstråder som er festet til hvilke skaft. Det finnes mange måter å la innslag og renning binde hverandre på, derfor finnes også en rekke forskjellige bindinger. Men vi har tre hovedtyper eller tre grunnbindinger; toskaftsbinding (lerretsbinding), kypertbinding og satengbinding. Disse er bygd opp etter ulike prinsipper som gjør det lett å skille de fra hverandre. Særtrekkene finnes også igjen i de ulike varianter av grunnbindingen.

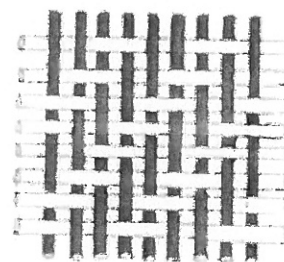
På ullundertøyet har jeg funnet to av hovedtypene, nemlig toskaftsbinding (lerretsbinding) og kypertbinding, som er vist i tegningene under.

Toskaft

Treskaft

Fireskaft

Toskaftbinding (lerretsbinding):

Her går hver innslagstråd vekselvis over en og under en renningstråd. Bindingsrapporten (den minste fullstendige enhet som gjentas) inneholder bare to bindepunkter (det punkt i et tekstil hvor renningstråden går over en innslagstråd og binder ned denne). Bindepunktene ligger så tett som det er mulig å få til i en binding. I og med at renning- og innslagstrådene alltid går over og under bare en tråd om gangen, gir dette et stoff med lik rette og vrangle.

Kypertbinding:

Denne grunnbindingen karakteriseres ved at bindepunktene for hvert innslag forflyttes en tråd til siden og danner diagonallinjer i stoffstrukturen. Bindepunktene ligger ikke så tett som i toskaftsbindingen. De to trådsystemene danner flotteringer (dvs at de går over mer enn en tråd om gangen). Jo større flotteringer, desto løsere stoff. Karakteristisk for kypertbindinger er at de gir tykke, myke stoffer med godt fall.

Kypertbindinger deles i to hovedgrupper:

1. Ulikesidete - Ulik rette og vrangle
2. Likesidete - Lik rette og vrangle

I første gruppe danner renning eller innslag flotteringer på retten. Dette gir renningseffekt på den ene siden og innslagseffekt på den andre. Renningen er mest fremtredene på den ene siden, mens innslaget dominerer på den andre siden. Retten og vrangle blir altså motsatt av hverandre. I den andre gruppen er begge sider lik, dvs at innslaget alltid går over og under like mange renningstråder

Det minste antall skaft som er mulig for en kypertbinding er tre. Oppover i antall begrenser vevstolen. Vanligvis har kypert tre eller fire bindepunkter, noe som tilsvarer tre- og firskafte kypert.

Treskaftet kypert

Kjennetegnes ved at hver renningstråd går over to og under en innslagstråd eller under to og over en. Denne kypertbindingen er altså ulikesidet.

Firskaffet kypert

Kjennetegnes ved at hver renningstråd enten går over tre og under ett innslag eller over et og under tre innslag og kalles da ulikesidet. Bindingen kalles likesidet når renningstråden går over to og under to innslag, og er den mest vanlige av ulikesidet og likesidet kypert. Denne bindingen gir i utgangspunktet to like sider, men vi skal være oppmerksom på at kypertdiagonalen på den ene siden vil vri mot høyre (Z) og på den andre siden vil vri mot venstre (S).

Anna Grostøl's samlinger om bindinger:

- Født i 1868. Åmland, de hadde 2-skaft til kvinneklær og 4-skaft til karaklær.
- Født i 1860. Åmli, vadmål til kvinneklær var 2-skaft, men 4-skaft til karaklær.
- Født i 1848. Eiken, 4-hovla vevde de til underklær til mannfolk..
- Født i 1852. Eiken, Folk som hadde så mye at de kunne ha underklær brukte tvi(2)-hovla.
- Født 1853. Gyland, 4-skaft er tykkere enn annet vadmål, og 2-skaft er tynnere. 3-skaft er mye brukt til bukser og trøyer til karer
- Født 1845. Hægebostad, det var 4-hovla til onneklær, med bomullsgarn til varp .Noen ville ha veptevadsmål og 4-hovla til onneklær.
- Født 1855. Holum, Mannfolka hadde vadmål til onneklær. Onnebukse og skjorte.
- Født 1861. Kvås, 4-hovla til underklær. 2-hovla var vel så hardt, det brukte vi helst til "ækko kjola te åkke"?
- Lista, mor vevde 3-hovla hvitt til kvinnfolkbukse. Det var så sterkt.
- Lista, 4 hovla vadmål er sterkere og mjukere enn 2 hovla. Til onnerklær var stoffet halvstampa eller ikke stampa.
- Lista, det hendte vi vevde 3 hovla til onneklær til mannfolk.
- Født 1875. Sirdal. til vadmål hadde vi hest 4-skaft. Det var så greit, for da kune vi ha det både til onne og ytterklær. Men de ville vedde at 3-skaft skulle være sterkere.
- Født i 1865. Vest-Agder, i min barndomstid vevde vi mye 4 hovla til mannfolk til bukser. Det var veldig sterkt.
- Født 1879. Balsfjord., det var 2-skaft til skjorter.
- Født 1877. Hillesøy, 3-skaft kunne være til underskjorter til kvinner og til undertrøyer til kar. Hvit bomullsrenning og ull innslag.
- Født 1880. Hillesøy, til skjorte til mannfolk har vi 2-skaft, men 4-skaft til underbukse.

I Anna Grostøl's notater dominerer 4-skaft til underklær, selv om 2-skaft også går igjen. Denne bindingen er to ganger nevnt spesielt i forhold til kvinneundertøy. Tre personer forteller også at 3-skaft er brukt til underklær. Dette har jeg ikke funnet noen eksempler av på de plaggene jeg har studert eller fått tilsendt registreringsskjema på.

Bindingen på undertøyeet jeg har sett på er som oftest fire-skaft diagonal kypert, altså en likesidet 2/2 kypert. Renningstråden går da over to og under to innslags tråder. Denne bindingen gir som nevnt ovenfor to forskjellige sider. En hvor kypertretningen vrir mot høyre (Z) og en hvor diagonalen vrir mot venstre (S). Det vanlige har vært å bruke Z-siden som rettside, altså å ha den siden ut på plagget.

En bukse på Jærmuseet (G1992.3414) hadde S-siden snudd ut. Det interessante med det var at her var også både renning og innslag spunnet S. Det såkalte veptevadmålet som skulle være så mye mykere og finere enn det vanlige. Jeg har også sett på en bukse som hadde et bein snudd med Z-siden ut, mens det andre hadde S-siden ut. Jeg velger å tro at den er laget av noen som ikke hadde så mye "erfaring mednålen".

To-skaft, lerretsbinding er også en gjenganger. Da går renningstråden over 1 og under 1 innslagstråd. Dette stoffet ser likedan ut på begge sider. To-skaft har ofte vært benyttet til trøyer til menn, mens det har vært brukt fire-skaft til buksene (Astrid Riddervold, Dugnad 3-4/87). Disse bindingen er lett å kombinere i samme vev. Hovlingen er den samme, en bare varierer nedknytningen til trøene. På den måten var det fort gjort å gjøre om fra trøyestoff til buksestoff.

Men hvorfor gjøre seg umaken med å knytte om veven? Hvorfor brukte de ikke samme stoffet til både bukse og trøye? Var det kun for å ha skille på tøyet eller hadde det en funksjonell verdi? Min erfaring med gamle håndverkstradisjoner er at det som oftest er en spesiell grunn til at forskjellige valg blir tatt. Tradisjonene er så nedarvet og bundet i respekt for den en har lært det av, at en ofte ikke vet hvorfor det gjøres på akkurat denne måten. Det skal bare være sånn. Dette har jeg selv opplevd mange ganger i kontakt med gamle informanter. Spør jeg om hvorfor de gjør ting på en spesiell måte, er som oftest svaret: "ho mor gjorde det slik"

De fleste jeg snakket med om hvorfor en hadde skilt mellom trøye og bukse stoff syntes det var merkelig at en hadde foretrukket å ha to-skaft nærmest kroppen som trøye. Den bindingen måtte være stiv og hard å ha mot kroppen. Fire-skaft kypert var en mer føyelig og mjukere binding og i tillegg var den også sterkere. Jeg fant ut at den eneste måten å finne ut av dette på var å rett og slett veve noen prøver for å kjenne forskjellen med egne hender. Jeg satt opp en liten prøvevev av hjemmespunnet Z-snodd renningsgarn og S-snodd innslagsgarn. Først vevde jeg to-skaft, knyttet deretter om og vevde så en bit med fire-skaft. Resultatet var overraskende. Lerretsbindingen ble mye, mye mykere enn kyperten. Ingen tvil om at jeg ville foretrukket å ha to-skaft tøyet til trøye. Fire-skaften er en mer slitesterk binding i og med at bindingspunktene ligger lengre fra hverandre og den sterkere renningstråden ligger som et skjold over innslagstrådene. Altså var kyperten et naturlig valg til bukse som er mer utsatt for slitasje enn en trøye.

TRÅDTETTHET

Trådtettheten står det sjelden noe om på registrerings skjemaene. Jeg kan derfor bare si noe om de plaggene jeg har sett på selv.

Helullplaggene har variert fra 12-16 renningstråder pr.cm, og 10-15 innslagstråder pr. cm.

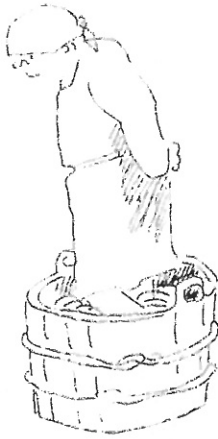
Halvullplaggene har hatt fra 10-20 renningstråder pr. cm, og 12-18 innslagstråder pr. cm.

VALKING/STAMPING

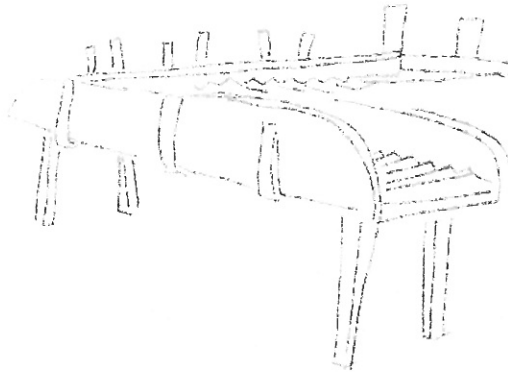
Valking er den harde bearbeidelsen som et ulltøy utsettes for slik at det skal krympe og bli tettere uavhengning om det er vevd, nålbundet eller stikket. Ull er den eneste fiber som har evnen til selv å filte seg sammen. Et sammenfiltret stoff blir vindtett og jo hardere det er valket, jo tettere blir det. Det blir dermed også slitesterkt og vannavvisende.

Når ull utsettes for fukt sveller de ytterste skjellene på ullfiberen og fiberens evne til å bare gli i en retning øker. Bearbeider man fuktig ull forskyves ullens fiber mer og mer mellom hverandre og kan ikke gå tilbake til dit de egentlig var fordi skjellene stikker ut og sitter fast inni hverandre som spisser på en harpun. Det trengs tre ting for å filtrere, vann, varme og bearbeiding.

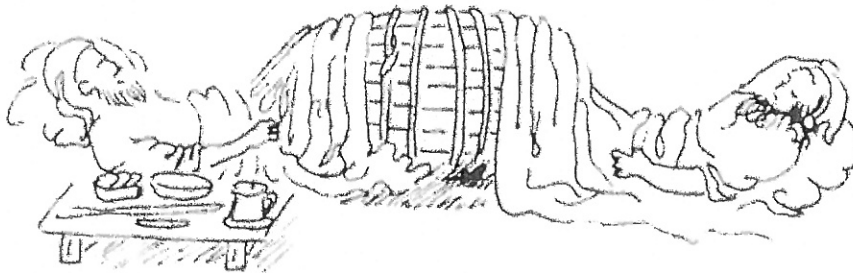
Bearbeidsmetodene har vært mangfoldige:

En har benyttet beina til å trække stoffet stående i balje.

En har benyttet en stor trekonstruksjon bestående av to store fjøler med riller som det våte stoffet har ligget mellom. Ved å dra den øverste fjøla frem og tilbake har stoffet blitt valket.

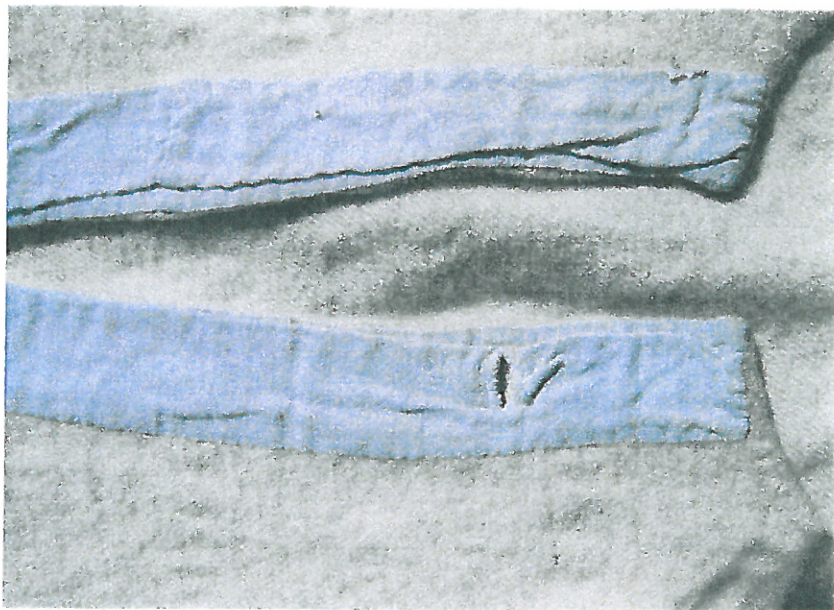
Eksempel på fotstamping fra Island. To personer halvligger og sparker det våte stoffet med føttene mot hverandre. Det er klede på hver side av tønne for å holde på varmen. (Alle disse tre figurene er hentet fra Kerstin Gustavsson's bok Vadmal).

Senere ble vanddrevne stamper bygd og det ferdig vevde stoffet levert dit.

Det å finne noen eksakt oppskrift på hvor mye stoffet eller plagget har blitt valket før bruk er en vanskelig og nesten uråd oppgave. Er en ute etter trådtykkelse, tvinnmengde, veving og sying kan en i stor grad lese dette ut fra plagget som en har foran seg. Men når vi kommer til valkingen står en ovenfor et helt annet problem. Vi vet ikke hva som var utgangspunktet når plagget var nytt, var det valket da, eller er det tiden og bruken som har resultert i plagget vi har foran oss? Unntakene er der hele plagget virkelig er kraftig vaklet, som tjukk vadmel. Da er det straks lettere å "lese" at stoffet som det er sydd av må ha gått igjennom en kraftig valkeprosess før det ble til plagg.

Den eneste løsningen vil altså være å se på ubrukte plagg, men da står en straks ovenfor en helt annen utfordring. Er slikt å oppdrive? Jeg var utrolig nok, så heldig å komme over et helt ubrukt undertøysett på Romsdalsmuseet i Molde. Det var blitt sydd til den gamle, men tydeligvis aldri tatt i bruk. Det var sydd i to-skaft helullsstoff. Holdt jeg det opp mot lyset kunne jeg se rett igjennom det. Her var det helt klart at det var bruken som skulle gjøre valkejobben.

På en gammel trøye jeg fant på Vefsn Museum i Mosjøen har lerretsstoffet som er sydd på som belegg i stolpen blitt 0,5 cm for stort. Jeg har dårlig tro for at syersken har sydd bomullsstoffet på i bukter, og tolker det derfor dit hen at ulltrøyen har blitt valket under bruk.

Innsiden av stolpen på kvinnetrøye VB5106 fra Vefsn Museum. Ullstoffet har krympet og gått sammen, men dette har naturligvis ikke hatt noen innvirkning på bomullsstoffet som er brukt som belegg. Resultatet har blitt at lerretsstoffet ligger i bukter og folder. (foto: Mona Rognan Aarø)

På folkemunne opererer en med valket, halvvalket og kvartvalket. Samtidig sier noen informanter at undertøysstoffet ikke ble valket i det hele tatt.. Det var bruken som skulle valke plagget.

I Anna Grostøl's samlinger finner jeg følgende om stamping/valking:

- Telemark: Til kvinnfolkklær (det presiseres ikke hvilke plagg) skulle en bare ha tøyet halvstampa.
- Født 1865. Verdal, kværkje (halvull?) til underklær hadde en ikke til stampa. De tok en på tovefjøla i varmt vann.
- Født 1854. Fjotland. Tovefjøl hadde de til tøve sokker på, og til ullskjorte og underbukse. Sokker til kvinnfolk pleide de helst ikke å tøve, men tøvde til karene.
- Født 1855. Hægebostad. Vadsmål hadde de av sted til stampa, kværkje stelte de sjøl.
- Født 1855. Lista. Underklær rullet vi et grann, så blei de tøvt.
- Født 1866. Troms. En kunne tøve tøy på tovefjøla. Grener og underbuksetøy.
- Født 1874. Kårfjord, Troms. Hvitt vadmél vætes og trilles på hvitt bord først. Tøves der, så i tønna. Hele veven oppi med engang. Jeg har vært med å spent. Det er ikke vanskelig. Det er til underklær.
- Lista. Til underklær 4 hovla vadmél var stoffet halvstampa eller ikke stampa.

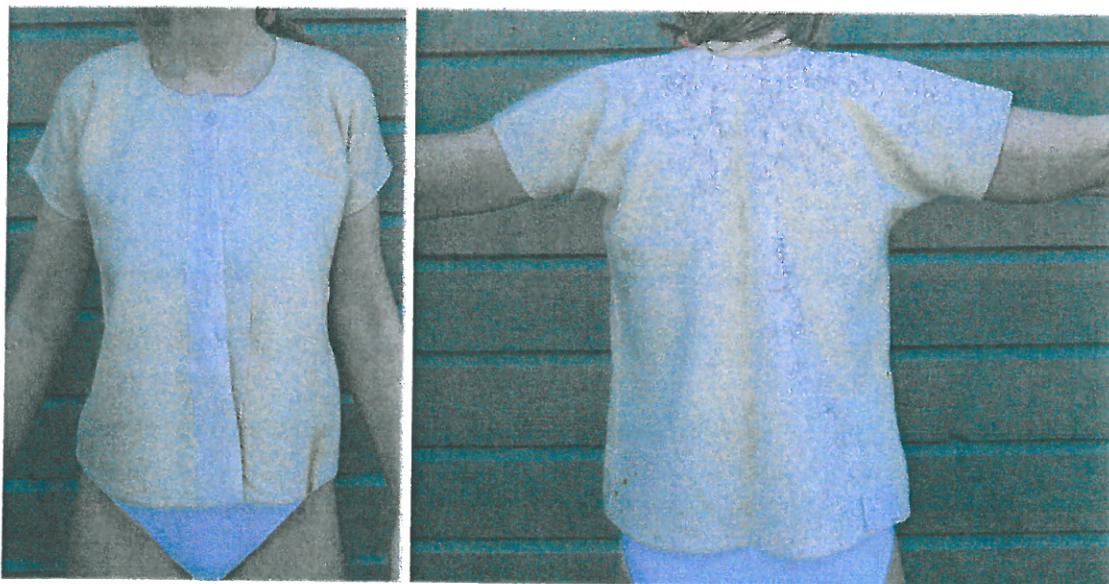
Ut fra dette kan vi som før lese at det også her som ellers har vært variasjoner. Mitt inntrykk er allikevel at når det gjelder undertøy ser ut til å være en mildere form for valking. Stoffet blir ikke hos noen sendt av gårde til stampemøllene, men derimot tatt hånd om hjemme på gården. Der blir stoffene enten valket på tovefjøla eller i tønna, rullet litt eller ikke valket i det hele tatt.

SNITT

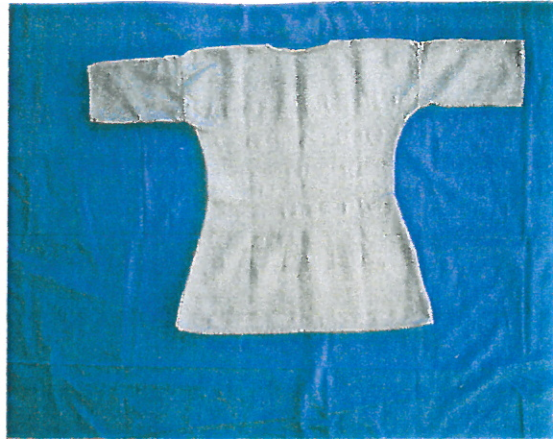
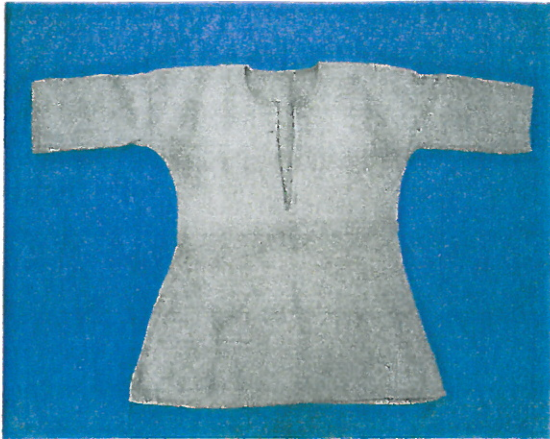
Jeg har konsentrert meg om hverdagsundertøyet, og mitt inntrykk er at det her har vært et enklest mulig snitt. Ikke noe "fiskfakseri", men rent og enkelt. En har benyttet vevbredden på stoffet best mulig, og lagt stoffet dobbelt der dette har latt seg gjøre. På denne måten har lite stoff gått "til spille" samtidig som en har spart seg mange sømmer. Her var nok viktigste at en unngikk gnagende sømmer, og tilleggsbonusen at en sparte mye arbeid med syngen. Dette spesielt før symaskinen ble vanlig i hjemmene.

Kvinneundertøy

På overkroppen hadde kvinnene trøyer, kortarmede skjorter og snøreliv. Snørelivet var ermløst og hadde rund halsringning. Det var sydd av et helt stykke stoff med innsnitt foran og bak og rakk til midt på hoften. Til tross for navnet var snørelivet aldri snørt, men derimot knappet foran. Det hadde også knapper til snøreband.

En "blanding" av snøreliv/trøye/skjorte i to-skaft helull fra Lensmannsgården i Isfjorden. Renningen er 1-trådet Z-spunnet og innslaget er S-spunnet, og jeg antar at det er hjemmespunnet. Mest sannsynlig er dette en trøye som har blitt for trang, og en har derfor sydd den om til skjorte. Trøyen er i utgangspunktet klipt av et stykke stoff. Den har kort kimonoarm. Senere har den blitt omsydd og klipt opp i front. Her er det skjøtet å et annet stoff som jeg antar er nyere enn trøyen. Det påskjøtete stoffet er også i 2-skaft helull, men har Z-spunnet både renning og innslag. Jeg tror dette garnet er maskinspunnet. Halsen er kantet med finvevd lerretsstoff, og i fronten er det tre krusknapper. Skjorten er sydd på maskin, men knapphullene er sydd for hånd. (foto: Eva M. Johansen)

Kvinneundertrøye VB5106 fra Vefsn. Utlånt av Vefsn Museum, Mosjøen. Trøyen er i datert 1860-80. Den er i hjemmevevd halvull, og bindingen er fire-skaft likesidet kypert. Innslaget er 1-trådet S-spunnet hvit ullgarn, sannsynligvis hjemmespunnet. Bolen er klipt av et stykke stoff. Stoffet er lagt dobbelt med brett ver skuldrene, og det er klipt ut til halsåpning. Stolpen er belagt med lerretsstoff. Rundt halsutringningen er det sydd en smal fald på 1 cm på rettsiden for at det ikke skal gnage inn mot skinnet. Hvert erme er skjøtt sammen av to tøyestykker, nok et eksempel på at en utnyttet stoffene til siste rest. Trøyen er sydd for hånd med atter- og faldesting. (foto: Mona Rognan Aarø).

Kvinnenes underbukser ble først introdusert som to rommelige buksebein som rakk til under kneet, og ble knyttet sammen i livet. Etter hvert ble buksene sakte men sikkert mer og mer sammensydd. Først ble de to buksebeina satt sammen med en søm foran i midjen. Hele "stumpen" forble bar, og en benyttet fortsatt bånd til knytting i midjen for å holde buksen på plass. Bukser med dette snittet blir ofte kalt "kløftbukse", og var i bruk til ca. 1900.

Kvinneunderbukse i 2-skaft hjemmevevd helull fra Lensmannsgården i Isfjorden. Renningen er 1-trådet Z-spunnet og innslaget 1-trådet Z-spunnet. Sannsynligvis maskinspunnet. Hvert buksebein er brettet med søm inn mot skrittet. Buksebeina er så sydd sammen med en søm foran og holdt åpen bak. Det er sydd 1 cm maskinfald nede på hvert bein. I livet er det påsydd et 3,5 cm bredt lerretsstoff, og i hver ende av dette er det isydd bånd for å knytte fast buksen rundt midjen. Buksen er sydd på maskin. (foto: Eva M. Johansen).

Fra ca 1880 begynte en å sy buksene sammen både foran og bak, men holdt de fortsatt åpne i skrittet. Det ble da laget lange splitter i sidene, dette dannet to klaffer, en foran og en bak. Noen benyttet fortsatt bånd som festeordning, andre sydde på knapper og laget knapphull. (Disse ble kalt lokkbukse, de dannet to lokk; samtale med informant)

Kvinneunderbukse VB5105, utlånt av Vefsn Museum, Mosjøen. Buksen er i halvull, hjemmevevd i fire-skaft likesidet kypert. Innslaget er 1-trådet S-spunnet hvit ulltråd, trolig hjemmespunnet. Buksen består av to buksebein som er sydd sammen øverst i livet foran og bak. Buksen har en 30 cm splitt i hver side i midjen, og det dannes på den måten to klaffer. Splittene er foret med bomullslerret, og det er sydd i knapper og knapphull. Nede på beina er det sydd i to blå bånd til krytning i hvert ben. Buksen er sydd for hånd med atter- og faldesting. (foto: Mona Rognan Aarø)

Hovedgrunnen til at buksene ikke ble sydd sammen i skrittet var nok at det var mest anvendelig med åpning for kvinnene. Det er ikke for ingenting at buksen på folkemunne har fått navnet "snarpessbrok". En kan selv forestille seg hvordan det var å hanskes med en tett bukse med snørebånd under mange stakker når en måtte "det nødvendige". Så en foretrakk altså de åpne buksene, dette til tross for at det luftige og kalde klimaet de forårsaket ofte førte til diverse underlivssykdommer og andre plager. (Eilert Sundt, Om renlighets-stellet i Norge, 1869) I tillegg var det muligens også både ukvinnelig og usømmelig å iføre seg tette bukser. Tette bukser har til tider vært fordømt av kirken som skjøgebekledning, dette så sent som på 1700-tallet. Can-can danserinnene som fremsto utpå 1800-tallet, gjorde et offisielt påbud om bruk av underbukser under opptreden nødvendig. Mange mente derfor at underbukser var for danserinner og lettlivede kvinner. (Artikkel i Arbeiderbladet 1986 av Truls Jarle Hansen "Trusa runder hundre").

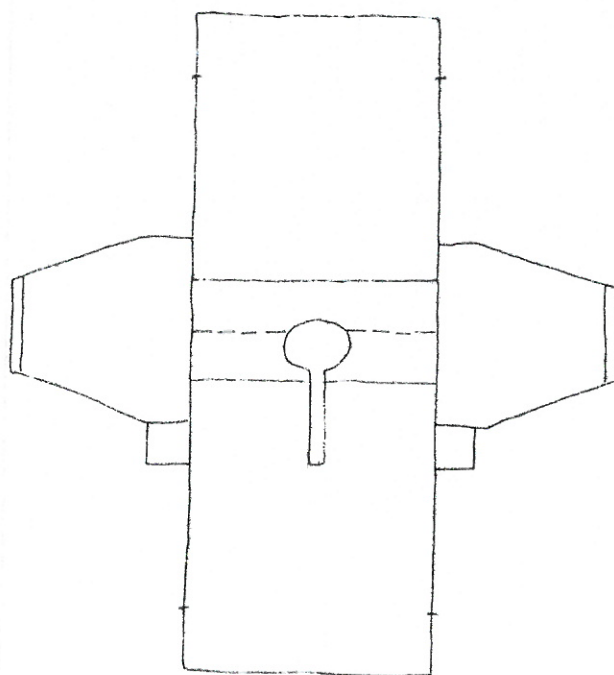
Hvor lenge en har holdt på de forskjellige tradisjonene, og hvor lett en har latt seg påvirke av de forskjellige motene i bekleddingen er i stor grad avhengig av hvor en har bodd. Det er helt klart at de som har bodd i byene har vært mye tidligere ute når det gjelder fornyelse fremfor de som bodde i små, bortgjemte og skjermete bygder.

Herreundertøy

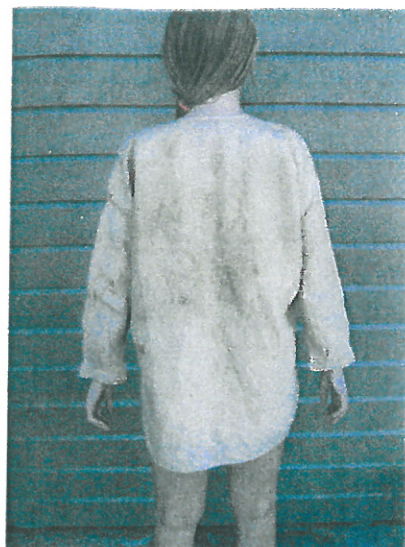

*Herreundertøy sett i fire-skaft likesidet kypert i halvull fra Øksnes.
Utlånt av Øksnes Bygdemuseum, Alsvåg. (foto: Mona Rognan Aarø).*

Trøyene er sydd i et stykke. Stoffet er brettet dobbelt, og det er klipt ut halsåpning. På denne måten slipper en altså gnagende sømmer på akslene. Dette gjelder alle trøyene jeg har sett på, både kvinne og mann. Halsåpningen og stolpen er belagt med bomullsstoff for at ull kantene ikke skal gnage. Noen ganger er det sydd på en forsterkning over skuldrene på herretrøyene. Et 20-30 cm bredt stykke som går 10-15 cm ned på henholdsvis forstykke og bakstykke.

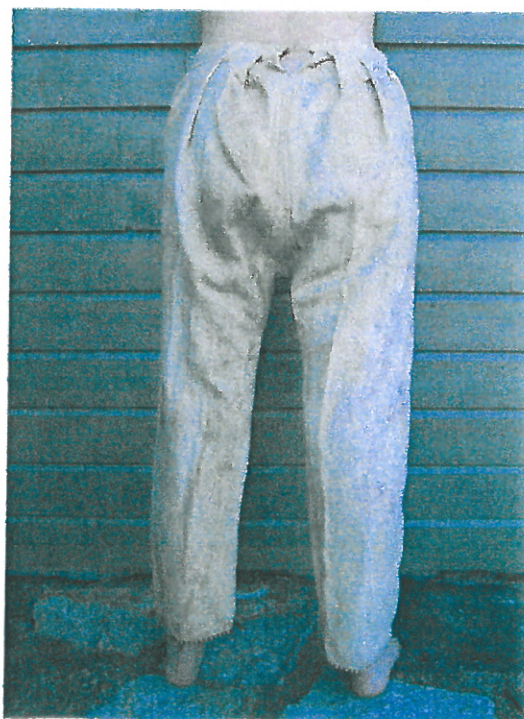

Snittskisse av en herretrøye med akselforsterkninger.

Herretrøye fra Øksnes, utlånt av Øksnes Bygdemuseum, Alsvåg. Trøyen er i hjemmevevd fire-skaft likesidet kypert i halvull. Innslaget er 1-trådet S-spunnet hvit ulltråd. Mest sannsynlig hjemmespunnet. Bolen er klipt av ett stykke stoff, uten akselsøm. Trøyen har splitt i sidene. Ermene har også splitt, og håndlinning med knapp og knapphull. I ermegropen er det sydd i "laske" som er en firkantet kile. Stolpen har tre knapphull og innbrodert BB med rød ulltråd. Halsåpningen er belagt med mjukt bomullslerret. Trøyen er sydd på maskin, men knapphullene er sydd for hånd. (foto: Eva M. Johansen).

Herre underbuksene skulle rekke til anklene. Hvert bein ble klipt i ett stykke, så en fikk kun en søm på innsiden av låret..

Herreunderbukse fra Øksnes i hjemmevevd fire-skaft likesidet kypert i halvull. Innslaget er 1-trådet S-spunnet hvit ulltråd. Sannsynligvis hjemmespunnet. Stoffet i beina er brettet dobbelt, men en søm på innsiden av beinet. Buksen er sydd på maskin, men kantene er sydd med kastesting. Knapphullene er også sydd for hånd. (foto: Mona Rognan Aarø).

Underbuksen fra Øksnes har bokstavene S og I brodert inn med rød ulltråd. Buksen har gylf med tre knapper, og det er sydd i hemper på linningen til bukseseler. (foto: Mona Rognan Aarø).

Det er sydd på bærestykke med legg bak for å gi plass til baken. Linningen er i to stykker, den holdes sammen av en snor som går gjennom sydde knapphull bak i livet. Flere kiler er sydd i baken for å komme opp i ønsket stoffbredde. (foto: Mona Rognan Aarø).

Nederst var buksebeina ikke fallet, men kastet over i kryss, for å gi glatte overganger som ikke skulle gnage. (foto: Mona Rognan Aarø)

SØMTEKNIKKER

Fra gammelt av ble plaggene sydd sammen for hånd. Det eldste plagget jeg har sett på er et kvinneundertøysett datert 1860-80 er sydd med små, små håndsytte sting.

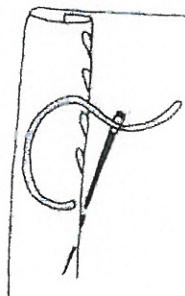
De mest vanlige håndsømmene er:

Attersting

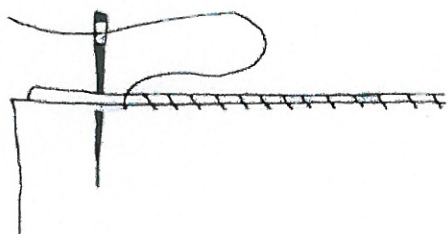
Denne sømmen blir brukt til sammensyning av alle typer stoffer. Stingene syes etter en linje. Nålen stikkes opp et lite stykke foran første sting for så og stikkes ned der første sting slutter. En syr stinget bakover.

Faldesting

Til nedsyning av falder

Kastesting

Brukes til å kaste over sårkanter, stoffstykker som skal kastes sammen og til å skjøte belegg.

Legg stoffdelene på hverandre. Begynn fra høyre med små sting uten å stikke for langt ned i stoffet.

(Tegningene er etter stensiler jeg fikk på Bunad og Folkedraktsrådet på Fagernes).

Singer tok patent på den første masseproduserte symaskinen i 1851. Og kom etter hvert også til Norge. Den er registrert i skifter allerede på 1870-tallet, og ble mer og mer vanlig utover på 1900-tallet. Den overtok da naturlig nok for håndsømmene, men knapphullene ble fortsatt sydd for hånd. Ingen av de undertøy plaggene jeg har sett på har hatt maskinsydde knapphull

KONKLUSJON

I denne oppgaven har jeg konsentrert meg om de vevde ullunderklærne. Senere ble disse plaggene både kombinert med, og erstattet av strikkede ullunderplagg, og om sommeren gikk en over til å bruke undertøy i bomullslerret.

Jakten på det vevde ullundertøyet har vært lærerik og utrolig interessant, og er nok for min del på ingen måte over. Jeg er ikke flau over å innrømme at jeg faktisk har blitt fullstendig hektet på disse gamle og gulnede plaggene. Bitt av undertøybasillen! De fleste rundt meg har ristet på hodet mang en gang over denne spesielle interessen som har vokst frem. Men for meg representerer disse plaggene selve hverdagshistorien. De har vernet, stikket, klødd og varmet kvinner og menn i generasjoner.

Det virker som om undertøyets form og bruk har vært svært stabil selv om materialet og teknikken endret seg fra omkring århundreskiftet. Overgangen gikk langsom fra helullplagg som ble spunnet og vevd i hjemmene, til hjemmevevde halvullsplagg med kjøpt bomullsrenning og hjemmespunnet innslag. Maskinspunnet ullgarn ble mer og mer vanlig, en leverte inn ull og fikk garn tilbake men fortsatte å veve stoffet selv. Etter hvert ble vevene rundt om på gårdene avløst av fabrikkvevene, strikkepinnene og strikkemaskinene. Og til slutt ble det ferdige undertøy å få kjøpt i butikken.

Det som faktisk har festet seg mest hos meg gjennom arbeidet med undertøy er den innebygde respekten for ressursene generasjonene før oss har hatt. Gjennom mangeårig arbeid med gamle tekstiltradisjoner har jeg naturligvis vært klar over dette før, men de gamle plaggene jeg har sett på og jobbet med nå har anskuelig gjort dette på et nytt vis. Det ble ikke satt opp bredere vever enn en absolutt trengte. Bredden ble bestemt ut ifra hvor stor trøyen skulle være. Alle trøyene jeg har sett på har med et unntak hatt jarekanter i sidesømmene. Buksebeina var brettet dobbelt i stoffets bredde. Dette var sjeldent nok, og kiler ble sydd inn for å komme opp i riktig størrelse. Særlig i baken trengtes det kiler, men jeg har også sett eksempler på ermer som er satt sammen av to tøyestykker. Stoffrestene ble tatt vare på til senere bøting, her skulle ingenting gå til spille. Dette vitner om en nøysomhet som en kan se langt etter i dagens bruk og kast samfunn.

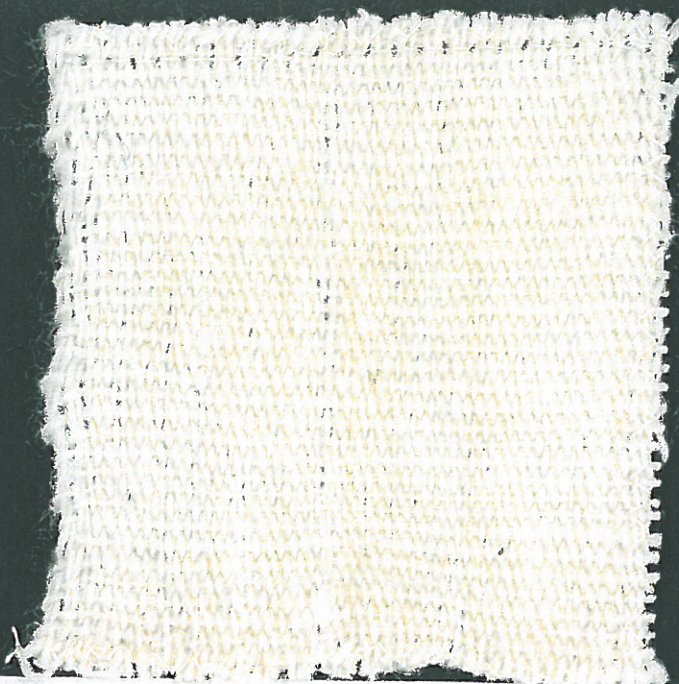
Tankene mine har ofte gått til de kvinnene som kardet, spant, vevde og sydde disse nødvendige og varmende plaggene. Det var et langt og møysommelig arbeid fra en klypte ulla til en kunne iføre seg det nylagde undertøy. De skulle bare ha visst disse geskjeftige konene hvordan de bokstavelig talt skulle studeres under lupen nå 100 år senere. Det spørres om nålen hadde vært ørlitegrann skjelven for hvert stinget og om de hadde lagt, om mulig enda mer flid i arbeidet hadde de hatt en anelse om hvor nøye dette skulle saumfares. Eller hadde de egentlig det? Hadde de kanskje nok å gjøre allikevel disse tøffe damene? Kvinnenes ansvar var stort, mennene var ofte borte på fiske og annet arbeid. Dermed var det deres oppgave å stelle barn, gamle, fjøs, åkrer, lage mat, vaske klær og i tillegg produsere klærne familien trengte. Ofte måtte nettene tas i bruk for å rekke over alt.

Disse enkle plaggene har mye å si til oss her i dag. De forteller hverdagshistorien fra den tiden en visste å forvalte ressursene fullt ut, den tiden en visste hvor viktig det var å holde håndverkstradisjonene i hevd, den tiden en var virkelig opptatt men allikevel hadde tid til hverandre. La oss derfor ta med oss våre forfedres lærdom inn i fremtiden!

KILDEHENVISNINGER

- Bradfield, Nancy, 1968, London: *Costume in detail Womens dress 1730-1930*.
- Bugge, Astrid, 1984: *Reformdrakten i Norge. Trekk av en historie om kropp, klær og kvinnesak*. Oslo
- Cunningtin C./Willett, 1992, New York, *The history of underclothes*.
- Anna Grostøls Samlinger på Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Grimstvedt, Målfrid, 1998: "Heimearbeid – handverk – industri". *Då moten kom – frå vadsmål til mikrofiber*.
- Gustafsson, Kerstin, 1987: *Ull- hemligheter, muligheter og færdigheter*.
- Gustafsson, Kerstin, 1992: *Vadmal*.
- Hagen, Karin Jøl, 1988, Oslo: *Profesjonalisme og urbanisering*.
- Hald, Margrethe, 1950, København: *Olddanske Tekstiler*.
- Hoffmann, Marta, 1991, *Fra fiber til tøy*.
- Høibo, Roy, 1982: *Då besta va ung*. Sand i Ryfylket
- Riddervold, Astri, 1996: *Innanfor fellesskapet – dagliglivet på gården i Indre Salten i gammel tid*.
- Riddervold, Astri, 1987: "Og hva hadde de så under", *Dugnad 3-4/87*
- Ruby, Jennifer, 1996, Ålørke: *Undertøy*.
- Svendsen, Anne Lise 1983: "Oldemors ujevnelige" - om kvinners underbukser, Glomdalsmuseets årbok 1984, s.75-86..
- Saint-Laurent, Cecil, 1968, London: *A history of ladies underwear*.
- Sundt, Eilert, 1975, *Om renligheds-stellet i Norge*.
- Sverdrup, Torben, 1992, København: *Damernes undertøy*.
- Thu, Ragnhild, 1998: "Frå bare messingen til imitert tigerskinn – glimt fra undertøyets historie" *Då moten kom – frå vadsmål til mikrofiber*.
- Trætteberg, Gunvor Ingstad, 1999: *Skinnyre og sjøklær*.
- Tvedt, Signe, 1943, Oslo: *Håndbok i spinning*.
- Warburg, Lise, 1974: *Spinnebog*..
- Yrkeslitteratur, 1995: *Søm – materialkunnskap*.

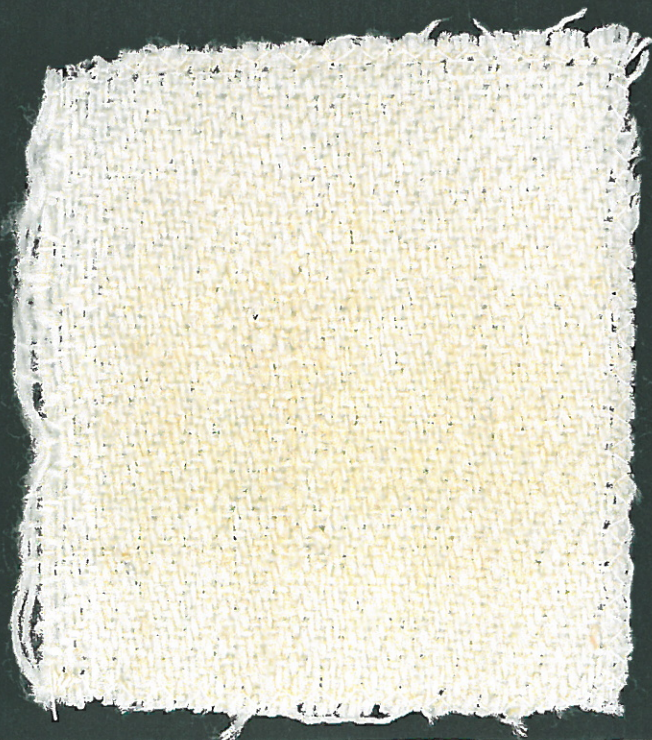
VEVD HELULLSTOFF

To-skaft lerretsbinding.

Renning: 1-trådet Z-spunnet garn av Dalau.

Innslag: 1-trådet S-spunnet garn av Dalau.

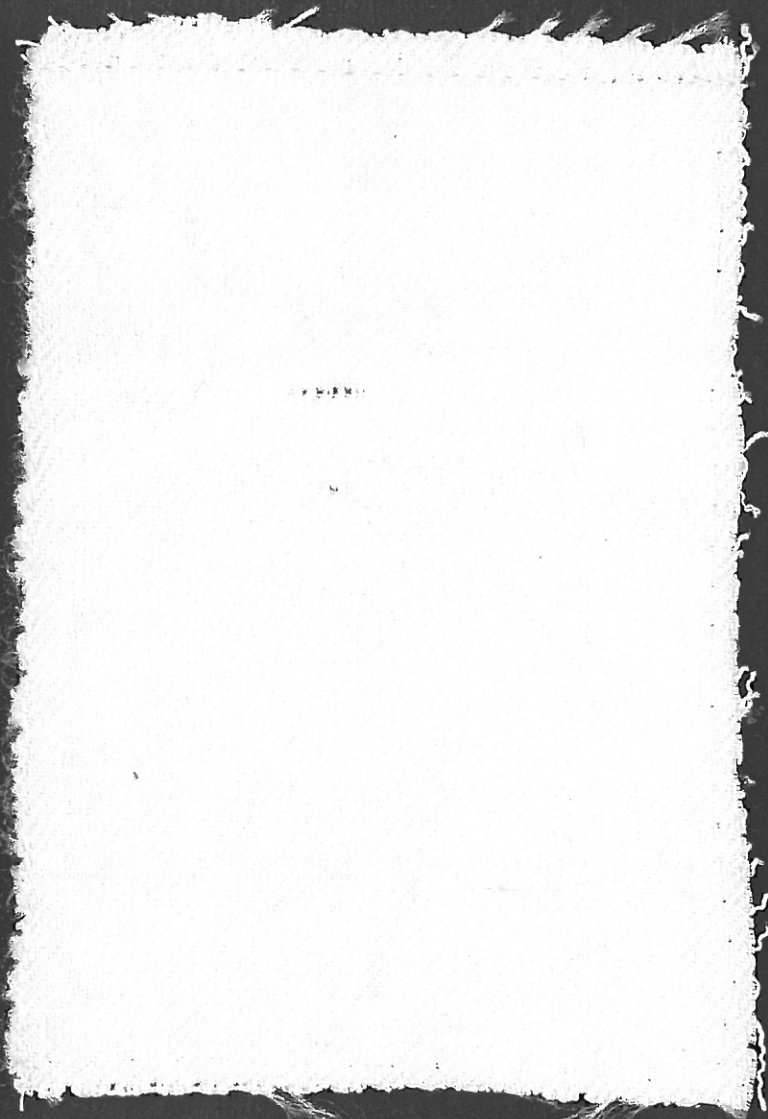

Fire-skaft likesidet kypertbinding.

Renning: 1-trådet Z-spunnet garn av Dalau.

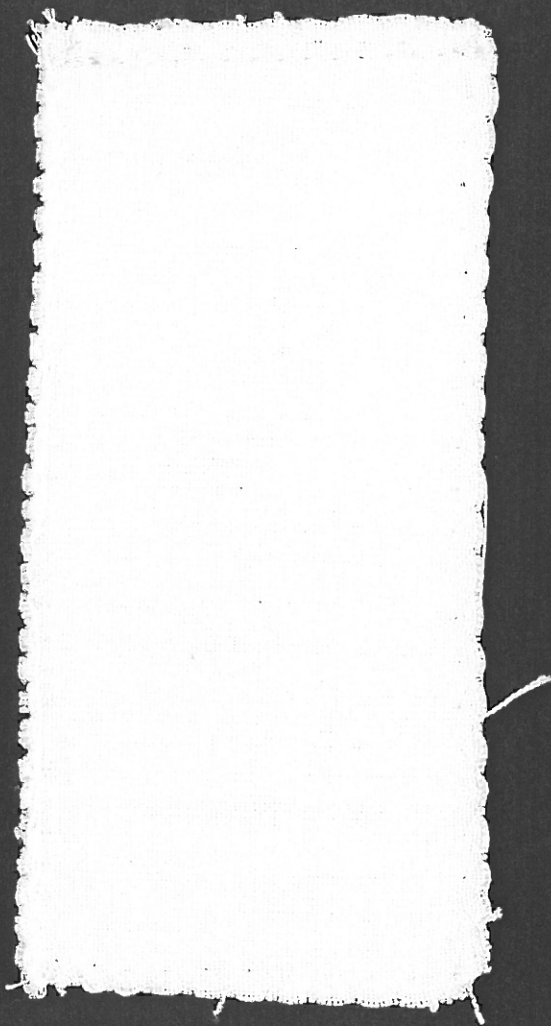
Innslag: 1-trådet S-spunnet garn av Dalau.

VEVD HALVULLSSTOFF

Renning: 2-trådet bomullstråd. Nm 20/2.
Innslag: 1- trådet S-spunnet garn av
lammeull fra Dalasau.
Binding: Fire-skaft likesidet kypert.

VEVD BOMULLSLERRET

Renning: 2-trådet bomullsgarn. Nm 20/2.
Innslag : 2-trådet bomullsgarn. Nm 20/2.
Binding: 2-skaft, lerretsbinding.